MUTAȚII ÎN SEMANTISMUL UNOR EXPRESII

IULIA MĂRGĂRIT

Parcurgerea unor glosare dialectale trezește interesul cititorului, între altele, şi prin glosele formulate, semnificative nu numai pentru definirea termenilor, ca obiectiv imediat, dar şi din punctul de vedere al lexemelor utilizate în acest scop, de multe ori elemente dialectale, arhaisme, creații noi, idiomatisme etc. De această dată, ne-am oprit asupra unor expresii, reperate în Ciauşanu, *Vâlcea* şi Ciauşanu, *Glosar* la care se recurge frecvent, în astfel de situații, probabil pentru capacitatea lor rezumativ-sentențioasă. Interesant este faptul că, adesea, formațiile idiomatice sunt însoțite, de la caz la caz, de unele restricții, referitoare la cursul momentan, pentru a avertiza cititorul asupra sensului avut în vedere.

În cele ce urmează, orientându-ne după indiciile auctoriale din lucrările citate, ne-am propus să comentăm câteva idiomatisme, în conformitate cu traiectoria străbătută, din punctul de vedere al actualității lor.

(A FI) TÂRÂIE-BRÂU

Expr. *(a fi) târâie-brâu* se întâlneşte în Ciauşanu, *Vâlcea*, în două glose diferite. Mai întâi s.v. *cârşelnic* „cârcotaş, rău-platnic, ***târâie-brâu*** (în înțelesul vechi al cuvântului)”. Apoi, specificarea dintre paranteze se repetă s.v. *pricină*, în cazul expr. *a se pune de pricină* „a căuta cearta, bătaia cu lumânarea, a se prici, **a fi târâie-brâu** (în sens arhaic)”. Cele două semnalări ne-au suscitat interesul pentru expresia în cauză şi semantismul ei primitiv.

Cine este interesat de semnificațiile compusului *târâie-brâu* şi deschide DLR s.v. *târî 5.* găseşte următoarea desfăşurare de sensuri şi de exemplificări: a) „om care caută ceartă; arțăgos”: *Această pasiune de a pleda… i-a adus porecla de **„târâie-brâu”**. În 1815, el dă statul în judecată*. (Oțetea, T.V., 82). *Lansaseră zvonuri în Bucureşti şi asta nu putea să le ierte Principele nice socrului, nice acestui **târâie-brâu** ce trebuia pedepsit* (Barbu, *Princ.*, 111). b) „om de nimic, golan, pierde-vară”: *Aceia-s nişte **târâie-brâu** de n-au margini* (Alecsandri, T.: 152). *În gura fiecărui orator, fiecărui **târâie-brâu** – Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, Mihai Viteazul şi Ştefan cel Mare* (I. Negruzzi, S. I, 123). *Un om de nimică, un **târâie-brâu**, un pierde-vară* (Marian, O. I, 232). c) „om sărac, prăpădit”.

FD, XXXVI, Bucureşti, 2017, p. 79–90

BDD-A27545 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:57:26 UTC)

Lectura paragrafului din amintitul dicționar ridică unele obiecții: înțelesul a) după cât de actual ar fi, în optica DLR, care exclude orice restricție, de timp şi de spațiu, lipseşte totuşi din uz. În plus, citatul ilustrativ trezeşte semne de întrebare: pentru pasiunea de a pleda [ca profesionist], cineva îşi poate atrage porecla de *târâie-brâu?* Iar dacă acel cineva nu este un oarecare, s-ar fi cuvenit să i se citeze numele! În organizarea DLR trebuia să fie clar, dar nu e! Înțelesul b), prin cel dintâi citat, nu ilustrează definiția (*nişte* ***târâie-brâu*** *de n-au margini!*) decât cu sprijinul celui de al treilea, iar cel de al doilea, prin relația *orator – târâie brâu*, s-ar potrivi, mai degrabă, înțelesului a). În sfârşit, c) s-ar părea că se apropie cel mai mult de semantismul pe care l-am acorda compusului în zilele noastre. Prezentarea minimală de până aici relevă anumite neclarități drept pentru care încercăm o incursiune în „biografia" compusului şi a expresiei generate.

După sursele din domeniu, *târâie-brâu*, ca formație expresivă, s-a conturat pe baza unor întâmplări reale. I. Zanne, P. III, 33 corelează crearea cuvântului cu vremurile în care *brâul* constituia un articol vestimentar, respectiv, un accesoriu al portului bărbătesc. Prezența lui, pentru cei cârcotaşi, s-a dovedit salutară. Lăsând să le atârne un colț, când mergeau pe poduri [= fostele uliți bucureştene, „podite" cu bârne împotriva noroiului] „se legau de nenorocitul care, din păcate, îl călca", declanşând instantaneu un conflict. Cu un astfel de preambul, înțelesul primitiv al cuvântului, creat *ad-hoc*, rezultă de la sine, „arțăgos, scandalagiu". Semantismul astfel conturat şi impus, va fi afectat odată cu ieşirea din uz a brâului, împreună cu piesele pe care le deservea. Cârcotaşii au pierdut prilejul de a provoca scandalul aşteptat, dar „suportul lexical" nu a dispărut. Suferind o inevitabilă mutație, compusul a început să fie decodat conform sensului de bază al verbului implicat şi al obiectului asociat. Semnificația dublă a compusului a fost consemnată în dicționare. Înregistrând accepția primordială, în exclusivitate, unele au clarificat relația *târâie-brâu / om arțăgos* (CADE, SDLR). Altele de felul DEX, tot în exclusivitate, s-au limitat la accepția „pierde-vară", în conformitate cu evoluția limbii. Între acestea, dicționarului-tezaur i-ar fi revenit obligația de a reflecta traseul sinuos al compusului, prin cuprinderea cronologică a tuturor înțelesurilor, aşa cum de altfel procedează, dar şi prin tratarea corespunzătoare, astfel încât să nu rămână secvențe obscure în „biografia" cuvântului. De pildă, se ajunsere ca *târâie-brâu*, prin semantismul originar, să definească pe cel care pledează vehement, urmărind, justițiar, câştigul de cauză. Supranumele, în astfel de circumstanțe, pentru dârzenia de a-şi fi apărat propria cauză, i-a revenit, oricât ar părea de ciudat, chiar lui Tudor Vladimirescu, al cărui nume a fost ocultat din citatul DLR (A. Oțetea, T.V., 82). Probabil, spiritul polemic al viitorului conducător al mişcării de la 1821 a fost definit, în epocă, prin termenul cel mai calificat, dar căruia astăzi ezităm să-i acordăm credit. Calitatea specială a „surprinzătoarei porecle" (Dumistrăcel 2001: 56) a şi făcut obiectul unui comentariu: „[expresia] analizată prin prisma semnificației originare a acestei îmbinări de cuvinte, constituie una din cele mai elocvente probe ale schimbărilor ce se pot produce în istoria formațiilor expresive" (id., *ib.*).

BDD-A27545 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:57:26 UTC)

Expresia (a fi) *târâie-brâu*, prin traiectul său, ilustrează modificările produse de dezvoltarea cadrului social-istoric. Impunerea sa cu semantismul iniţial reflectă o anumită realitate a cărei ecranare s-a soldat cu adoptarea unui nou înţeles, de fapt cel pe care l-ar fi transmis compusul, dacă nu s-ar fi creat perspectiva unor conflicte sigure. Deja la sfârşitul secolului al XIX-lea, I. Zanne, P III: 33 înregistra un semantism mai „generos”; 1. „cârcotaş, buclucaş”. 2. „derbedeu”. 3. „bădăran”. 4. „om neglijent în afaceri”. Opoziţia semantică 1/3–4 reflectă „destinul” unui lexem, creat pentru a răspunde unei necesităţi: definirea individului beneficiar al unui prim pas al civilizaţiei către urbanism (instalarea „podurilor” de lemn), prin raportare la colectivitate. Retragerea unui astfel de personaj din peisajul social, prin dispariţia mai întâi a recuzitei vestimentare, a determinat r e s e m a t i z a r e a corespunzătoare, în concordanţă cu semnificaţia componentelor (cf. *târâie-brâu*), definind tot o tipologie umană, însă mai „ştearsă”, comparativ cu aceea de la începuturi.

A AVEA DE FURCĂ

În Ciauşanu, *Vâlcea*, s.v. *Cap. 8* figurează expresia *mi l-am suit în cap*, cu glosa „nu mai am trai cu el; mi-am găsit mantaua cu el; o să am de furcă cu el”. Cea de a treia parte din definiţie ne-a atras atenţia prin sensul figurat pe care îl suspectăm de a nu fi primordial. Pentru a ne convinge, ne-am raportat la unealta casnică (vergeaua de lemn la capătul căreia se leagă caierul pentru a fi tors) şi la o posibilă organizare frazeologică primară: *a avea de furcă*[1] „a avea de tors”. Expresia este confirmată de Zanne, P. V, 306 în varianta negativă, de altfel mult mai pertinentă prin înţelesul figurativ conturat: *a nu avea de furcă* „a fi foarte sărac”. Rămânând în domeniul casnic şi situându-ne pe „firul” *a avea de furcă*, am constatat următoarele: Inseparabilă de femei, de universul casnic al acestora (*Furca la muiere, cea mai mare avere* – I. Golescu, *ap.* Zanne, P VIII: 633), sintagma a cunoscut o evoluţie specială, dar şi o „publicitate” pe măsură, prin posibilitatea de a etala ocupaţia strict feminină (accidental, totuşi, se practica şi de către bărbuţi, cf. Ion Torcălău, porecla scriitorului Ion Creangă din *Amintiri*...) în afara gospodăriei. Copleşite de treburi, dar ingenioase, femeile „se întovărăşeau” cu furca, atunci când aveau de făcut un drum lung. Cel puţin, în satele româneşti, din partea sudică a ţării, conform atestărilor, prezenţa unei torcătoare itinerante constituia o imagine

[1] După Gr. Brâncuş, 2004: 78 „…Cuvânt important în terminologia populară, referitoare la agricultură şi industria casnică, *furcă* are două înţelesuri principale, aparent fără legătură între ele: 1. „unealtă de adunat fânul”; 2. „«unealtă de tors manual»”. Acelaşi autor subliniază că dintre toate limbile romanice numai româna a dezvoltat şi generalizat sensul de „*colus*, unealtă de tors” cu care apare şi în dialectele sud-dunărene, iar în albaneză cu toate sensurile din română. În legătură cu aceeaşi chestiune, Cătălina Vătăşescu (*Termeni de origine latină referitori la tors în română şi albaneză*, în „Sud-estul şi contextul european”, IX, 1998, 32) reafirmă aceeaşi idee „în albaneză, sensul principal al cuvântului *furcă* este «unealtă de tors», cel de «unealtă agricolă», fiind puţin frecvent”.

BDD-A27545 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:57:26 UTC)

curentă, de altfel consemnată în surse: *Primblă-mi-se primblă / Cea maică bătrână… / Din* ***drugă-ndrugând*** */ Din* ***furcă torcând*** (*ap.* GCr. II: 298, după DA). În cazul unei călătorii, în afara satului, drumeața cu furcă nu ezita să ceară informații în privința traseului. Momentul nu este lipsit de importanță, pentru că răspunsul se formulează în termenii ocupaționali ai drumeței-torcătoare: *– Da unde vreai dumneata să mergi? / – La Popeştii de Sus! / – La pocovnicu Iordache? / – Ei, da! / – Apoi n-ai rătăcit drumul… da mai* ***ai de furcă*** *până-n Popeşti… Aicea eşti, de abia în Hăculeşti* (Caragiale 2000: 208); *– Eşti om din partea locului? Vin de departe de tot, cale de două zile pe neodihnite. Am să mă duc în cutare sat. Nu sunteți buni să-mi spuneți mai e mult oare pân-acolo? / – Ehei, răspund strejarii cam în râs, mai* ***ai de furcă*** *şi* ***de drugă****!* (Lungianu, *Clacă*: 140). Cele două contexte reflectă modificarea de înțeles a expresiei de la semantismul ordinar „a avea mult de tors” la „a avea mult de mers pe jos”, distanța de parcurs evaluându-se în cantitatea materiei prime prelucrabile în fire. Mutația s-ar explica prin asocierea celor două acțiuni (torsul şi mersul pe jos către…), cadrul *ad-hoc* propice pentru răsturnarea priorităților. Angajată în parcurgerea unui drum până la… torcătoarea este preocupată de atingerea acestui obiectiv, şi numai ca fapt secund de epuizarea caierului, cu termen facultativ de încheiere. Conversiunea semantică a fost determinată de prezența generalizată a „torcătoarelor mobile”. Literatura beletristică a unor autori din partea sudică a țării atestă practica în cauză aproape ca un fenomen de masă.

Pentru satele olteneşti, mersul unei femei cu furca-n brâu, constituia un fapt obişnuit în copilăria poetului M. Sorescu: ***Măria venea pe la noi cu furca-n brâu*** */ Şi punea furca aşa pe pat şi se culca lângă ea / – Păi bine, fă, cu furca de ce mai venişi? Dacă te culcaşi… zicea mama / – Lăsă-mă, că nu mai văd să torc / – Ba ți-e lene / – Ei, mă, nu-mi crede niminea* (*La Lilieci*, II: 173). Gestul femeii cu furca, de capitulare în fața patului, se explică prin oboseala acumulată de la începutul zilei până atunci. Poate că, extenuată, plecase de acasă, chiar cu premeditare, întrevăzând posibilitatea unei pauze. În Bulzeştii Craiovei, întâlnirea cu o torcătoare „ambulantă” nu surprindea pe nimeni decât prin cantitatea materiei prime: *De pe linia* [= ulița] *de la deal apare Ioncica lui Mutu, /* ***Cu furca****-n brâu torcând / – Asta de unde-o fi având* ***atâta lână****? / O să toarcă şi-n / Mormânt* – id. *ib.*: 46.

Acolo, în satul poetului oltean, *Toate femeile torceau / Atunci lâna era la putere. / Se făceau haine, ciorapi, flanele, nu se-mbrăcau oamenii cu târgoveți d-astea* […] *Şi când întâlnea câte-o femeie torcând / Păun americanul scotea ceasul de la brâu / Şi umbla la el / – Ce faci, mă? / – Păi îl dau în urmă, să meargă odată cu fusul / zicea – Uite că trecui în alt fus! La urmă întâlnea alta răsucind / Şi iar umbla la ceas… / – Ia te uită ce mare e lumea, / Cum să te descurci cu atâtea fuse?* (id., *ib.*: 198). Omonimia *fus pentru tors / fus orar* constituie un prilej de declanşare a umorului pe care poetul nu îl lasă neexploatat.

Între timp, în viața satului au avut loc modificări substanțiale. Odată cu acestea, torsul a ieşit dintre preocupările majore de odinioară. Paradoxal, expresia

BDD-A27545 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:57:26 UTC)

nu a dispărut. Posibilitatea de supravieţuire se explică prin relaţia de omonimie în care este angajat lexemul-nucleu *furcă* „ustensilă pentru tors fibre textile” / „unealtă agricolă”, astfel încât *a avea de furcă*, prin reinterpretare, semnifică, în sens propriu, „a avea de muncit din greu” ori în sens figurat „a avea dificultăţi; a intra în conflict cu cineva”: *– Te ţin în casă atâţia ani şi te hrănesc de pomană, şi când îţi abate… hop, îţi iei catrafusele ş-o ştergi… Ce aşa scrie la cărţile voastre? Potoleşte-te, băiete, c-avem socoteli amândoi… Da… Ce crezi?* ***Avem de furcă****!* (Al. Vlahuţă, 1886: 18). *Tănase* [Scatiu] *încuie uşa. Bătrânul începu să strige: – Nu-ncuia uşa! Nu-ncuia uşa! / – Nu urla c-****avem de furcă*** *amândoi!* (Zamfirescu, 2001: 299).

Întrucât de multe ori furca „unealtă agricolă”, devine „armă de luptă”, expresia s-a îmbogăţit şi cu acest semantism „a (se) lupta cu cineva, a fi angajat în război”: *Nu! la Dunărea cea lată / Lupta-i încă neîncheiată: / Mai* ***avem cu oastea turcă*** */, Bat-o sfântul,* ***mult de furcă****!* (Dulfu, 1998: 159).

Chiar şi sensul figurat al idiomatismului cunoaşte o anumită diversificare de la „a avea probleme cu cineva” (*Cine a spus că muierea şi dracului îi* ***dă de furcă*** *nu a greşit* – Agârbiceanu, 1962: 297) până la „a avea complicaţii într-o activitate” (*Înainte de a scrie cartea, trebuie scrisă pagina întâia şi până la pagina întâia* ***vei avea de furcă*** *mai ales cu rândul întâi* – Arghezi: 58). Ciauşanu, *Vâlcea* înregistrează exclusiv acest înţeles în glosa expr. *a sui în cap pe cineva* „a-şi găsi mantaua (cu cineva); ***a avea de furcă…*** s.v. *Cap. 8*.

Filiaţia variantei înnoite cu cea de bază, exprimând îndeletnicirea feminină, este confirmată de însuşi Caragiale, 2001: 966, cu autoritatea corespunzătoare: *Nimic din câte sunt la vederea omului nu e nemuritor în lumea asta şi fiindcă tot ce e pe pământ trebuie neapărat să aibă o viaţă mai scurtă ca a pământului, căci încă şi cu el şi cu toate ale lui trebuie să se isprăvească odată… Decât până atunci mai va,* ***mai avem de furcă*** *şi mai va atâta şi* ***mai e atâta de tors****, încât nu trebuie să ne doară de pe acum capul de gândul zilelor din urmă a micuţei noastre planete*.

MOŞI PE GROŞI

Expresia *moşi pe groşi* apare repetat în informaţiile furnizate de Ciauşanu, *Vâlcea* s.v. *drac* 3., respectiv, expr. *a spune draci uscaţi*, interesantă prin glosa formulată de autor „a spune cai verzi pe pereţi [sic!], fleacuri, nimicuri, «moşi pe groşi»”. Acelaşi autor, în *Glosar* s.v. *gros* 1., consemnează idiomatismul *moşi pe groşi* „vrute şi nevrute, cai verzi pe pereţi”. DEX înregistrează expresia, cu acelaşi sens figurativ s.v. *moş 2.* Raportarea la surse arată că au existat trasee diferite, într-o anumită ordine, pentru structuri lexicale diferite, corespunzătoare unor variante ale expresii.

Expr. *moşi pe groşi*, în alternanţă, majoritar, cu *moşi păroşi*, semnificând „vorbe goale, de clacă, minciuni”, asociată cu verbe ca *a vinde* sau *a zice, a spune*

BDD-A27545 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:57:26 UTC)

ori cu altele figurative *a îndruga, a înşira… la moşi pe groşi*, a stat în atenţia cercetătorilor. Din necesitatea de a sistematiza punctele de vedere, şi în funcţie de rezolvare, aceştia s-ar putea grupa în două categorii, în principal, după opţiunea pentru un anumit început. Pentru unii, formaţia primitivă ar fi *moşi pe groşi*, pentru alţii *moşi păroşi*. Şi unii şi alţii, au în comun aceeaşi modalitate deductivă de interpretare, dar pe baza unor argumente diferite.

Ocupându-se de expresie, Valentina Şerban (1986: 48–49) discută componenţa acesteia pe baza informaţiei istorice, oferite de P.P. Panaitescu, 1964: 149–151. Istoricul citat identifică un suport real, favorabil pentru conturarea formaţiei expresive, aşa cum s-a întâmplat în numeroase alte cazuri similare. Acesta se numeşte *moş*[2] şi odinioară desemna „o parte din teritoriul unui sat", în posesia unuia dintre fondatori. Cu prima generaţie de moştenitori, proprietatea încetează să mai fie integrală. Divizarea survenită între urmaşi, nu întotdeauna în condiţii amiabile, duce la instalarea unei stări de confuzie şi neclaritate, complicate prin acţiunea de vânzare a subdiviziunilor dobândite. În caz de tranzacţii, datorită situaţiei ambigue create prin fărâmiţarea nu tocmai clară, de multe ori se recurge la abilităţi negustoreşti pentru a depăşi situaţia. Experienţa tristă a cumpărătorilor ar fi dus la conturarea expresiei, în două var.: *a vinde la* ***moşi pe groşi*** „a înstrăina pământuri moştenite (de-a valma), *pe groşi* (pe bani)" (cf. Lupu 2006: 45) şi constatându-se, de fapt, înşelăciunea: *a spune la* ***moşi pe groşi***, cu prilejul respectiv, cu alte cuvinte, „a spune neadevăruri, minciuni" (cf. *Eu nu vă spun* ***moşi pe groşi****, ci numai lucruri pe care le-am auzit de la oameni ce trebuiesc crezuţi* – Macedonski, O III: 122), ori *a îndruga* ***moşi pe groşi*** (Zanne, P II: 275), cu acelaşi înţeles.

Cu timpul, epuizându-se problema vânzărilor litigioase de *moşi*, iar *groşii* ieşind din circulaţie, expresia, privată de fondul real, riscă să nu mai fie înţeleasă. Faptul atrage după sine şi modificări de formă. În rostirea muntenească şi într-un ritm alert, *moşi* ***pă*** *groşi*, ar fi permis aglutinarea prepoziţie/nume, cu rezultatul probabil *moşi păroşi*, luând în calcul şi inevitabilul aport al etimologiei populare. În aceeaşi combinaţie cu un *verb dicendi* dobândeşte semnificaţia „a spune istorisiri fanteziste despre *moşi păroşi* [= personaje mitice din epoci cu totul obscure]". Noua formaţie, fiind preluată în uz, s-a impus. Descendenţa *moşi păroşi* din *moşi pe groşi* pare verosimilă, iar denaturarea variantei primitive a asigurat perpetuarea într-o nouă organizare.

Pentru prioritatea construcţiei *moşi pe groşi*, dar dintr-o altă perspectivă, pledează de altfel, rând pe rând, Philippide 1894: 139, Andriescu 1956: 64–65, opinie la care se raliază, Florica Dimitrescu (1958: 55) şi Maria Bojan (1971: 261). Aceştia susţin că geneza construcţiei *moşi pe groşi* trebuie pusă în legătură cu Târgul Moşilor, când, participanţilor la bâlciurile organizate, cu acel prilej, li se spuneau poveşti pe bani (*groşi*). În virtutea răspândirii acestui tip de naraţiune, s-ar putea explica şi prezenţa expresiei, cu accepţia amintită, în basme, dar ca formulă

[2] Cuvântul este semnalat şi comentat de Cosniceanu 2004: 140–141, pentru Basarabia.

BDD-A27545 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:57:26 UTC)

de încheiere, probabil o preluare din tradiția de a spune povești, impusă de Târgul Moșilor: *Încălecai pe un cocoș / **Să vă spui la moș pă groș*** – Ispirescu, *Legende*, 332).

De pe o altă poziție, în etape distincte, Al. Graur și St. Dumistrăcel, în intervenții cu deosebiri neesențiale, susțin preeminența expr. *moși păroși* în comparație cu *moși pe groși*. După Al. Graur, 1956: 273, var. primordială, ipotetic, ar fi *moși păroși* de la care s-ar fi desprins *moși pă groși*. La separarea adjectivului, în presupusele componente, s-ar fi ajuns din cauza rostirii muntenești a prepoziției, care, recunoscută, în secvența de început, primește autonomia, restul compusului rămânând fără explicație. Dacă admitem desprinderea, secvența rămasă, *roși*, ar căpăta o nouă identitate: *groși*, susține Al. Graur. Dar cum anume? Nu ni se spune.

În aceeași ordine de idei, St. Dumistrăcel (2001: 248) consideră *moși păroși* un punct de sprijin central în demonstrație, susținând ca etapă de început *moșii roșii*, prin filiație cu *moșii verzi*, personaje legendare, frecvente în textele folclorice de unde au fost preluate de paremiologia populară, cu diverse semnificații (cf. valoarea calendaristică negativă, pe care am identificat-o, în sinonimie cu „Paștele cailor": *O să-i dau* [datoria], *cum s-ar zice, **la moșii ăi verzi*** – Chirițescu, Gr.: 143). Lingvistul ieșean consideră că îmbinarea *moșii roșii* ar explica „etapa" *moși păroși*, prin posibilitatea formală a adjectivului de a primi un augment, ca în descântece: *Ho, vacă, **roșă, poroșă**!*; *A venit omul **roș, / Poroș***. Aglutinarea ar explica „păroș(i), pentru care, de fapt, «pe groși» reprezintă doar un fapt paralel" (2001: 248). Pentru demonstrație, se avansează o ipoteză „paralelă" a cărei creditare impune o condiție: de a admite prioritatea construcției *moși păroși*, față de care *moși pe groși* ar urma să se dezvolte, în subsidiar, colateral.

Pentru geneza construcției *moși pe groși*, explicația Valentinei Șerban ni se pare justificată, pe deplin ca motivație și prioritate. Propunerea Philippide, Andriescu, Dimitrescu, Bojan, din punctul de vedere al spectacolelor populare de la Târgul Moșilor, poate fi admisă în plan secund. Inversarea priorității în cazul Graur, Dumistrăcel, propunând expr. *moși păroși*, neelucidată ca etimon de Graur, cu explicație mult prea discutabilă, în viziunea lui Dumistrăcel, impune anumite rezerve. Nota comună a amândurora constă în poziția „secundă" (= *paralelă*: Dumistrăcel) a expr. *moși pe groși*, în raport cu *moși păroși*, îmbinare primordială. Prin interpretare, sau „ca fapt paralel", ar duce la desprinderea ulterioară a variantei *moși pe groși*. Contraargumentul pentru prioritatea sintagmei *moși pe groși*, invariabilă în combinație cu diverse verbe, ar consta în calitatea de fapt real, confirmat istoric, a proprietății denumită *moș*, susceptibilă de diviziune, prin ereditate. Declanșarea dificultăților în cazul tranzacțiilor de vânzare-cumpărare a parcelelor desprinse din *moșul* originar, depășește ca anvergură, dar mai ales ca gravitate, istorisirile fantastice, cât și acțiunea spectaculară, inseparabilă de Târgul Moșilor. Ca origine, ele pot reprezenta fapte independente sau în filiație, complicate prin omonimie. La acestea se adaugă și etimologia populară. După cum, la fel de bine, diversele combinații, pe baza nucleului *moși pe groși*, ar fi putut să fie preluate în terminologia de sezon a „Moșilor".

BDD-A27545 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:57:26 UTC)

(A NU AVEA) NICI ÎN CLIN, NICI ÎN MÂNECĂ

Ciauşanu, *Vâlcea* s.v. *cârd* „ciopor, stol", apelează la expresia anunțată, ca glosă, pentru *nu-mi bag în cârd cu ei!* „nu vreau să am de-a face cu ei; *n-am nici în clin, nici în mânecă cu ei*; nu bag în plug cu ei; nu mă-ncârduiesc cu ei". Păstrându-şi actualitatea, construcția figurează în DEX, cu semantism generalizat „a nu avea nimic comun cu cineva". Ca posibilitate de decriptare, prin reunirea componentelor respective, cele două nuclee lexicale negate, *clin, mânecă*, „trimit" la domeniul croitoriei, al confecției vestimentare. Fără să se ajungă prea departe cu decodarea, construcția se foloseşte pe baza înțelegerii parțiale [= superficiale], accentul căzând pe negația absolută (v. citatele DA): *Să n-ai de-a face cu ei* ***nici în clin, nici în mânecă***! – Creangă, P., 202. *Limba noastră n-are* ***nici în clin, nici în mânecă*** *cu bârfelile păgânilor* – Ispirescu, U., 101. *Flăcăii nu trăiau deloc bine cu el; nu voiau să aibă cu dânsul* ***nici în clin, nici în mânecă****, nici la jocuri nu-l primeau, nici la şezători* – Sadoveanu, *Săm.* V, 567).

Preocupat de îmbinarea lexicală citată, mai ales de autenticitatea terminologică a acesteia, G. Coşbuc (*Foaia pentru toți*, I, nr. 38 = *Opere* IV, 11) oferă o explicație. Pentru restabilirea „adevărului", el propune ca structură originară, *nici în clin, nici în mânec*, modificată, la un moment dat, *clinul*, în accepția generalizată, accesoriu la haine, fiind asociat, inevitabil, cu *mâneca*, pentru plauzibilitatea relației. După G. Coşbuc, lucrurile stau astfel: *clin*, cuvânt de origine slavă, înseamnă, „povârniş", corespunzând neologismului *pantă*. Țăranul, susține poetul, vorbeşte de *clinul dealului, clinul apei*, orice drum din deal în vale, fiind *clin*. *Mânec*, de origine latină, ca verb, *mâneca* (*refl.*) „a se scula de dimineață pentru a ajunge departe", constituie lexeme tot mai rar întrebuințate, pietrificate în proverbe: *Cine* ***mânecă*** *nu întunecă;* ***Mânecatul de dimineață*** *şi însuratul devreme nimănui nu strică* (determinarea pleonastică atestând cunoaşterea aproximativă a cuvântului, în cele din urmă substituit prin *sculatul!*). Asocierea *clin/mânecă*, după poet, ar avea următoarea explicație: „*țăranul mânecă* [= se scoală de dimineață] ca să urce dealul şi să coboare înainte de a se întuneca. Prin asociație de idei, *a mâneca* e sinonim cu «a urca dealul». *Mânec* e drumul la deal. În Banat se numeşte orice suiş pe deal *mânecul dealului*" (*Opere*, IV: 11). Dicționarele neconfirmând semantismul cuvântului, în continuarea explicației ne bizuim, exclusiv, pe informația poetului. Având în vedere că formele de relief înclinate presupun urcuş şi coborâş, *mânecul*, dependent de lumina zilei, ar desemna restrictiv, prin temporalitate, *urcuşul* (la prima oră). Efectuarea operației, în timp util, ar asigura aceleaşi condiții diurne şi pentru cea de a doua: *clin*. Când urcuşul e greu, explică poetul, țăranii se întrajutorează, împrumutându-şi boii, câte 4–6 perechi, la suiş, sau lanțurile, la coborâş. Dacă pe pantă s-ar afla persoane necunoscute, acestea ar putea refuza „colaborarea", în absența oricărei convenții prealabile, rostind expresia comentată. Conform situației, zicătoarea ar însemna „n-am cu el de-a face nici pe drum în sus [= *în mânec*], nici pe drum în jos [= *în clin*]", ca răspuns la prezumtivul

BDD-A27545 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:57:26 UTC)

ajutor solicitat. Inversarea de termeni, din structura expresiei, ne constrânge să admitem că solicitarea ar fi fost formulată, în cazul unui fapt real, restrictiv, pentru *clin*, după ce *mânecul* fusese parcurs, ca posibilitate de conturare a expresiei.

Dar demonstraţia e susceptibilă şi de alte amendamente: *clinul*[3] de care aminteşte poetul, în realitate este *clină* „coastă, povârniş, pantă" (v. DA s.v.: *Râurile de pe* ***clina*** *de răsărit a arcului carpatic* – Mehedinţi, R., 14; ***Clinele*** *din dreapta şi din stânga văii nu mai sânt acoperite de pădure* – Popovici-Kirileanu, B., 38; CADE s.v.: *Lângă* ***o clină*** *răpede… deodată un vuiet de tunet* – Sadoveanu). Prin urmare, rectificând propunerea lui Coşbuc, ajungem la o varianta absurdă *nici în* ***clină****, nici în* ***mânec***. De aceea, tindem să credem, pentru succesul demonstraţiei, în probabilitatea unei structuri originare cu nucleele *clină – mânecă*, fapt ce ar fi impus, pentru o relaţie credibilă, refacerea *clină > clin*. Verosimilitatea unei astfel de modificări s-ar susţine prin atestarea variantei feminine a celui de al doilea nucleu, de altfel confirmat de dicţionare: *M-am luat pe sinecă / Pe* ***mânecă****… / Pe calea lui Traian, / La apa lui Iordan* (Marian, V.: 122), în acest fel, asocierea dintre *clin* şi *mânecă* capătă un suport real, chiar dacă impenetrabil până la capăt. Dar cele două construcţii prepoziţionale *pe sinecă, pe mânecă*, de altfel sinonimice, exprimă… timpul *în zorii zilei*. Prin urmare, respingem decriptarea poetului, dar rămânem în spaţiul propus: *povârnişul*. Din punctul de vedere al parcurgerii bidirecţionale a acestuia, pentru *a nu avea nici în clin, nici în mânecă*, păstrând limitele negaţiei, propunem decriptarea „a nu avea nimic convenit în privinţa urcuş-coborâşului [= *clina*] şi nici în privinţa timpului, zorii zilei [= *mâneca*] (cu cineva) (Aici ne ajută înţelesul prepoziţiei *în* „cu privire la", activ în limba veche – v. DA s.v. în 3.IX). Dacă lucrurile s-ar fi putut petrece astfel, acomodarea formală a celor doi termeni ar fi avut loc într-o operaţie ulterioară, prin situarea lor în acelaşi domeniu de referinţă: *croitoria*. Într-un cadru atât de credibil, dar atât de criptic, importantă rămâne negarea unei realităţi recognoscibile. Forţa acesteia a asigurat uzul expresiei, iar tentativele de decriptare, dacă au existat, au eşuat. Punând totul pe seama unei întâmplări pierdute în timp, vorbitorii au continuat şi continuă să o folosească pentru valoarea ei de negaţie supremă.

Incursiunea în biografia idiomatismelor prezentate a plecat de la modalitatea de glosare a unor termeni prin recursul la astfel de formaţii în Ciauşanu, *Vâlcea* şi Ciauşanu, *Glosar*. Preferinţa autorului pentru frazeologisme se înscrie într-o veche tradiţie culturală ajungînd până la cronicari, în ultimă instanţă, până la vorbirea populară. Spre a motiva opţiunea lui Ciauşanu pentru tipul de glose, ne folosim de observaţia Floricăi Dimitrescu (1958: 182) asupra unor locuţiuni verbale, create ca

[3] V., în acest sens, observaţia lui Zanne P. III, 119: *Cuvântul* ***clin*** *în toate părţile… locuite de români are numai următoarele înţelesuri:* 1. *„o bucată de pânză sau de pănură la veştmintele ţărăneşti"*; 2. *„o bucată de pământ, având forma unui triunghi cu o bază foarte mică în raport cu înălţimea". În Ţara Românească, piezişcala sau povârnişul unui deal se numeşte* ***clină****. De aici rezultă că explicarea acestei ziceri nu poate fi primită.*

BDD-A27545 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:57:26 UTC)

reacție a spiritualității populare împotriva verbelor abstracte şi împotriva construcțiilor inexpresive, înlocuite cu construcții mai intens afective, pentru a da culoare conținutului lor intelectual.

Cele câteva expresii prezentate au fost selectate după acelaşi criteriu al mutației semantice a mesajului. Pentru cea dintâi, *târâie-brâu*, semnalul a venit de la autorul glosarelor, care pentru celelalte a înregistrat accepții curente în epocă, suspecte în raport cu virtualele sensuri primare (dependente de nucleul expresiei corespunzătoare: *furcă, moş* etc.). Create pe baza unor fapte reale (*a fi un târâie-brâu, a avea de furcă, a vinde (a spune) la moşi pe groşi*), ele au fost active cu înțelesul primordial, atâta vreme cât au reflectat cadrul social-istoric în care s-au coagulat. Odată cu perimarea acestuia, nu au dispărut, ci s-au adaptat noilor realități reprofilându-se pentru un nou înțeles. Uneori, soluțiile au constat în inversarea între sensul figurat şi nonfigurat. Acțiunea propriu-zisă de târâre a brâului cu premeditare este substituită prin atribuirea înțelesului metaforic pentru cineva neînstare să-şi lege şi să-şi poarte brâul (d-apoi de alte fapte?) ş.a.m.d.

Fiecare dintre formațiile idiomatice este circumscrisă unui moment din evoluția societății: *brâul*, modei vestimentare orientale în contextele amenajării ulițelor capitalei prin podire; *furca*, ustensilă casnică pentru femei din timpuri imemoriale; *moşul*, inseparabil de întemeierea comunităților săteşti; groşii, monedă de origine germană (sau poloneză), cu circulație limitată în țările române. Prin informația „încifrată", ele prezintă o incontestabilă valoare documentar-istorică.

În acelaşi timp, toate formațiile idiomatice se dovedesc mai mult sau mai puțin criptice. Explicația stă nu numai în lexicul de multe ori învechit, ieşit din uz, ca atare, sau ca semantism (*gros, mânecă, moş*), ci şi în fapte (reale) „condensate", pentru care absența mărturiilor face imposibilă decriptarea.

Timpul s-a aşternut nemilos asupra frazeologismelor urmărite. În afara acestuia, a rămas *a nu avea nici în clin, nici în mânecă*, datorită specificului său de negație (dublă) mereu valabilă.

IZVOARE ŞI LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

Agârbiceanu 1962 — I. Agârbiceanu, *Opere*, vol. 2. *Schiţe şi povestiri*, Bucureşti. Editura pentru Literatură.

Arghezi 1972 — T. Arghezi, *Scrieri*, vol. 23. Bucureşti, Editura Minerva, 1972.

Bojan 1971 — Maria Bojan, *Expresii româneşti cu conținut istoric* în CL, XVI, 2, p. 259–266.

Brâncuş 2004 — Gr. Brâncuş, *Istoria cuvintelor*: Unitate de limbă şi cultură românească. Ediția a II-a, Bucureşti, Editura Fundației „România de Mâine".

CADE — I.-Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut şi de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric şi geografic ilustrat*, de Gh. Adamescu, Bucureşti, Editura Cartea Românească, [1926–1931].

BDD-A27545 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:57:26 UTC)

Caragiale 2000	I. L. Caragiale, Colecţia *Opera fundamentale*, vol. I. Coord. Acad. Eugen Simion, Bucureşti. Editura Univers Enciclopedic.
Chiriţescu Gr.	M.I. Chiriţescu, *Grănicerul*, Bucureşti, Editura Minerva, 1912.
Cosniceanu 2004	Maria Cosniceanu, *Nume de familie (din perspectivă istorică)*. Chişinău, [Editura] Pontos.
DEX	*Dicţionar explicativ al limbii române*. Ediţia a II-a. Bucureşti, 1986 (Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan").
DGS II	*Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*. Volumul I, literele *A–C*, Bucureşti, 2009; volumul II, literele *D–O*, Bucureşti, 2010; volumul III, literele *P–Z*, Bucureşti, 2011, coord. Maria Marin.
Dimitrescu 1958	Florica Dimitrescu, *Locuţiunile verbale în limba română*. [Bucureşti]. Editura Academiei.
DLR	Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965 ş.u.
Dumistrăcel 2001	Stelian Dumistrăcel. *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti*. Biografii – motivaţii. Ediţia a II-a revăzută şi augmentată. [Iaşi]. Editura Institutul European.
Gl. Munt.	*Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Bucureşti, 1999.
Ispirescu, *L.*	P. Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*. Adunate din gura poporului. Bucureşti. Tipografia Academiei Române, 1892.
Jipescu, *O.*	Gligore M. Jipescu, *Opincaru, cum este şi cum tribuie să hie săteanu*. Scriere-n limba ţăranului muntean. Bucureşti, 1881.
Lupu 2004	V. în *Urme ale istoriei*.
Marian, *N.*	S. Fl. Marian, *Nunta la români*. Studiu istorico-etnografic comparativ. Bucureşti, Edițiunea Academiei Române, 1890.
Marian, *O.*	S. Fl. Marian, *Ornitología poporană română*. Tom. I–II. Cernăuţi, 1883.
Panaitescu, P.P. 1964	P.P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*. Bucureşti.
SDLR	August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti (etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)*. Ediţiunea întâia, Iaşi, 1939.
Sorescu, *La Lilieci* I–III	M. Sorescu, *La Lilieci. Poeme: Cartea a doua; Cartea a treia* [Bucureşti], [Editura] Cartea Românească [1977], 1980; *Cartea a patra*, Craiova, [Editura] Scrisul Românesc, 1980.
Şerban 1986	Valentina Şerban, *În legătură cu prezentarea lexicografică a unor expresii*, în CL, XXXI, nr. 1, p. 46–50.
Şez.	„Şezătoarea". Revistă pentru literatură şi tradiţiuni populare. Director: Artur Gorovei, Fălticeni. Anul I, 1892 ş. u.
TDM I–III	*Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1987.
Vlahuţă 1886	Al. Vlahuţă, *Din durerile lumii*, Bucureşti [f.e.].
Zamfirescu 2001	D. Zamfirescu, *Viaţa la ţară*, Bucureşti, Chişinău, Editura Litera Internaţional.
Zanne P I–X	Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor*. Vol. I–X, 1895–1912.

BDD-A27545 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:57:26 UTC)

CHANGES IN THE SEMANTICS OF SOME EXPRESSIONS

ABSTRACT

The dialectical glossary awakens the interest of the reader, among other things, through the glosses formulated, meaningful not only for defining the terms as an immediate objective but also for the lexemes used for this purpose, often dialects, archaisms, new creations, etc. This time, we stopped on some of the phrases seen in Ciausanu, Vâlcea and Ciausanu, a *Glossary* that is frequently used in such situations, probably for their summative and sentential capacity. Interestingly, idiomatic groups are often accompanied, on a case-by-case basis, by some restrictions on the current course, to warn the reader of the intended meaning.

In the following, focusing on the auctoral clues from the cited works, we have the intention to comment on some idiomatism, according to the trajectory traversed from the point of view of their actuality.

Institutul de Lingvistică
al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

BDD-A27545 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:57:26 UTC)